

пространства и времени; реализации конституционных предписаний норм и принципов в деятельности органов государственной власти и их должностных лиц; эффективной системы защиты Основного Закона. Отмечается, что обеспечение конституционной законности является базовой составляющей принципа законности вообще и одновременно условием и исходным шагом реализации принципа законности в правовом государстве и др.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционная законность, сущность, принципы, элементы, конституционные предписания, государственная власть, реализация.

Skrypniuk O., Kmita O. Constitutional legality as the basic component of ensuring the principle of legality in Ukraine

Article is devoted to the actual problem of the theory of the Constitutional Law and the Theory of State and Law – the constitutional legality as the making bases of ensuring the principle of legality in Ukraine. Methodological aspects of the problem, essence and the principles of the constitutional legality are investigated. Authors analyze the basic constituent elements: process of ensuring the constitutional legality; legal character of the constitution; ensuring its supremacy in system of law of the state; ensuring principle of direct operation of the constitution; ensuring universality of regulations of the constitution on signs of space and time; ensuring implementation of the constitutional instructions of regulations and principles in activity of public authorities and their officials; providing effective system of protection of the Fundamental Law of Ukraine. It is noted that ensuring of constitutional legality is the basic component of the principle of legality in general and at the same time the condition and the initial step of implementation of the principle of legality in the constitutional state, etc.

Key words: Constitution of Ukraine, constitutional legality, essence, principles, elements, constitutional instructions, government, implementation.

УДК 340.1

*Наталія Миколаївна Оніщенко,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Заслужений юрист України*

**СУЧАСНЕ ПРАВО: ВИМОГИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА,
ВИКЛИКИ ЧАСУ, ПОТРЕБИ ЛЮДИНИ**

У процесі пізнання правової матерії основна увага вітчизняних і зарубіжних дослідників концентрується передусім на питаннях поняття, сутності, форм виразу і змісту права. Інакше кажучи – на так званих статичних питаннях, або питаннях статичності, і дуже рідко – на питаннях, що стосуються основних причин, закономірностей і тенденцій його розвитку: на питаннях динаміки. Проте, як відомо, тільки в єдності статичності і динаміки, широкого використання статичного і динамічного підходів до процесу пізнання правових явищ можна одержати широке і всебічне уявлення про них.

При цьому пізнання права в статистиці дозволяє проаналізувати право з фактичних і формально юридичних позицій лише в певних темпорально-просторових вимірах, на певних етапах розвитку суспільства і держави. Водночас як вивчення права в динаміці дозволяє визначити його стан щодо еволюції від минулого до сучасного, від сучасного до майбутнього. Отже, динамічний підхід до пізнання права дозволяє побачити, скорегувати основні напрями його функціонування і визначити перспективи подальшого розвитку і вдосконалення. Саме такі тенденції (прогресивні, регресивні) залежать від низки факторів, про які ми будемо говорити в подальшому.

Розмірковувати про право, його призначення у житті суспільства і кожної окремої людини, хочемо виокремити доктринальні позиції, їх узагальнення та втілення наукових рекомендацій у практику.

Отже, увага буде зосереджена на авторитеті (авторитетності) такого соціального феномену (явища), як право. Безумовно, зазначена проблематика вказує на сутнісну, іманентно властиву явищу характеристику, а саме – його ефективність. Жодне явище не може підтримуватися, цінуватися в суспільстві, якщо не виконує належним чином властивих йому функцій та суспільних завдань [1, с. 9–23]. Втім, «ефективність» та «авторитетність» того чи іншого інституту не є тотожними, вони впливають і взаємообумовлюють одне одного. Використовуючи філософський, науковий арсенал, можна визначити взаємозалежність «ефективності» та «авторитетності» у форматі причинно-наслідкових зв'язків, де причиною виступає ефективність того чи іншого феномену, а наслідком – його авторитет, авторитетність, визнання у суспільстві. Проте слід зазначити, що «погане» з точки зору пересічного громадянина або певного соціального прошарку право не може не виконуватися. Акцентується саме на психологічній складовій – відповідному сприйнятті, повазі до чинних нормативно-правових актів у суспільстві. Мається на увазі соціально-психологічні (поведінкові), юридичні, компетенційні, ресурсні й інші засоби, які необхідно використовувати в повному обсязі.

Декілька слів про дефініцію ефективності права. Якщо підсумувати різні існуючі підходи, то в цілому найбільш поширеним визначенням ефективності норм права є співвідношення між фактичним результатом дії права й тими соціальними цілями, які в них були закладені [2, с. 4].

Аналогічна думка висловлена у працях багатьох відомих учених [3–11], на ній наголошено в аналізі ефективності застосування норм права, в моніторингових заходах, спрямованих на виявлення та усунення вад ефективності тощо.

Використовуючи словниковий матеріал, спробуємо визначитися із трактуванням, тлумаченням термінів «авторитет», «авторитетність». Авторитет – загально визнане значення, вплив, поважність (особи, організації, колективу, теорії та ін.). Авторитетний – той, що заслуговує повної довіри [12, с. 8]. Майже аналогічні визначення наведені в інших довідкових виданнях [13; 14].

Значений теоретичний ракурс проблематики повинен, на нашу думку, чітко спиратися на практичну значущість проблеми дії, дієвості, результативності, ефективності права в житті суспільства, людини і держави. Тому спробуємо запропонувати деякий практичний зріз, і почнемо з того, в чому полягає місія, «навантаження» права в сучасному суспільстві. Хочемо зазначити, що право – це не константна величина, воно залежить від багатьох факторів, серед яких: витоки, постулати, функції права, принципи, джерельна база тощо.

Ще у XVIII ст. до н. е. у Законнику Хамурапі було вказано: «Право необхідне для того, щоб сильні не ображали слабших». Вважаємо це першим визначенням соціального призначення права в історико-правовій ретроспективі.

Що ж до сьогодення, то право супроводжує нас повселюдно. А чи є воно дієвим, потенційно конструктивним, чи може задовольнити наші очікування, відчуття захищеності, гарантованості прав та законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування і забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави? І це далеко не повний перелік наших очікувань від сучасного права. Багато в чому успіхи демократичних перетворень залежать від того, наскільки право в суспільстві підтримують та поважають різні соціуми загалом та кожен індивід зокрема.

Чи можна вважати право сьогодні дійсним провідником «у європейський простір свободи, безпеки і правосуддя»? [4]. Отже, воно повинно демонструвати свою «дієздатність» від бізнес-плану, який ми складаємо до належних умов праці і відпочинку. Більше того, слід констатувати, що за роки незалежності в Україні прийнятий величезний масив правових норм. Загалом він відповідає і міжнародним нормам, і цивілізованим формам, і євростандартам, але водночас не є діючим, тобто його ефективність залишається лише «паперовою». Тому першочерговим завданням і доктрини, і практики є така трансформація права, при якій воно дійсно стає дієвим регулятором суспільних відносин.

Безумовним «мірилом», оцінкою ефективності права є ефективність захисту прав, свобод і законних інтересів людини.

Хотілося б навести декілька міркувань в означеному контексті. Йдеться про диференціацію права, його специфікацію та боротьбу з узурпацією прав людини (реальні процеси теоретичного гатунку та спрямування, що можуть на практиці сприяти утвердженню рівності, гідності та справедливості в суспільстві).

Право цивілізованого суспільства повинно бути диференційованим, що означає правомірне полегшення статусу окремих категорій громадян, які на це заслуговують, в рамках чинного законодавства України. Слід наголосити на необхідності ретельно розробленої та дієвої системи пільг, де чітко були б визначені категорії пільговиків, їх права, статус. Ця система повинна пройти «іспит» громадського обговорення і схвалення, щоб не стимулювати ситуації гострих соціальних конфліктів.

Підвищеної уваги заслуговує проблема вдосконалення правового регулювання відносин, пов'язаних із так званою «специфікацією» прав (конкретизовані права окремої соціальної групи, прошарку, суб'єктів відповідного віку тощо), що має спрямовуватися сьогодні, наприклад, на:

- удосконалення системи гарантій прав учнівської та студентської молоді в освітній сфері як то: системи зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО) та вступу у вищі навчальні заклади України; правової регламентації процесу навчання без відриву від виробництва (заочна форма навчання), що забезпечить рівність доступу всіх бажаючих до вищої освіти;
- розроблення норм законодавства щодо зменшення корупційних ризиків під час вступної та випускної кампаній;
- забезпечення незалежності ЗНО від політичних і корпоративних інтересів;
- удосконалення системи гарантій забезпечення прав дитини в Україні: а) посилення відповідальності за будь-які насильницькі дії щодо дитини та її експлуатацію; б) особлива увага повинна приділя-

тися поліпшенню умов утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

- підвищення ефективності законодавства щодо регулювання гендерних відносин в Україні. Вчені пропонують розробити та прийняти найближчим часом нову Державну програму з впровадження гендерних відносин.

Як вже зазначалося, сьогодні як ніколи авторитет права в суспільстві пов'язаний з утвердженням принципу рівності всіх перед законом, тобто рівності в процедурах.

Юридична рівність насамперед пов'язана з ефективністю законодавства й означає відсутність будь-якої дискримінації. Принцип відсутності дискримінації – це не тільки рівність у певних сферах життєдіяльності, а й критерій, за якими ця рівність може бути досягнута. Не може бути привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав і свобод є відтворенням справедливості як ціннісної категорії, що виробляється в суспільстві відповідно до сформованих уявлень про мораль і форми поведінки [5, с. 4–5].

Конституції України встановлює, що людина є найвищою соціальною цінністю. Це, на нашу думку, відображає аксіологічний підхід до людини, її прав і свобод, честі та гідності, безпеки існування та життєдіяльності. Втім, на сьогодні можна констатувати, що це конституційне положення є здебільшого або цілком декларативним.

Відповідно до сучасного розвитку правової системи України боротьба з дискримінацією прав людини повинна включати:

- забезпечення стабільності конституційних гарантій прав людини і засадничих свобод;
- подальше проведення реформування судової системи та кримінальної юстиції;
- негайної уваги потребує перегляд законодавства та юридичної практики щодо захисту суспільної моралі.

Свобода, рівність, честь, гідність – найкращі «орієнтири» демократичного становища особи в сучасному суспільстві. Юридичні критерії, що свідчать про більшу або меншу насиченість цих категорій, їх повноту та розвиток згідно з європейськими стандартами, повинні бути постійно в центрі уваги, «справою» честі науковців та юристів-практиків, запорукою успішного діалогу між державою, владою, суспільством й особою.

Дуже важливим у зв'язку з цим є питання безоплатної правової допомоги – проект започаткований і зреалізований Міністерством юстиції України. Цікавим є визначення ролі юридичної науки в сучасному праводержавотворенні. Дуже багато публікацій у засобах масової інформації присвячено суттєвому скороченню в системі Національної академії наук України (далі – НАН України). При чому йдеться про її реформування. Втім, не зовсім зрозуміло, чому реформування пов'язується лише з так званою «інструментальною» складовою, а не сутнісною, оскільки кількісне скорочення (арифметичний принцип) найбільше «влучає» у молодь. Якщо ж реформування визначено як *«step by step»*, то вчені повинні розуміти, що ми вибудовуємо, яку Академію наук, до чого прагнемо прийти, якою буде наука України в майбутньому.

До речі, громадянське суспільство пишається вітчизняною наукою взагалі, НАН України зокрема, цілком справедливо вважаючи, що це «обличчя країни» і нації.

Не можна не сказати декілька слів у цьому контексті про юридичну освіту, система якої зазнає нищівних ударів протягом останніх десятиліть. Якщо сповідувати принцип рівного доступу до юридичної освіти, тоді не зовсім зрозуміло, куди зникла вечірня освіта, заочна, на черзі руйнування коледжів, а також знищення бакалаврату. Держава пропонує замість цих рівнів запровадження виключно наскрізної магістерської програми, при чому незрозуміло, у який спосіб сім'я має планувати навчання дитини протягом 6 років переважно на стаціонарній формі навчання?

Інше питання: хто викладає сьогодні на магістерській формі, хто готує майбутніх магістрів? У багатьох випадках – це учорашні випускники. Хоча всім зрозуміло, що магістратура – це «парафія професорсько-докторського ґатунку».

Декілька слів про якість дисертаційних досліджень. Певні кроки у цій сфері зроблено щодо викорінення плагіату. Втім, є ще одна проблема – актуальність та новизна дисертаційних досліджень. Вчені ради відокремлено одна від одної затверджують теми дисертацій, у результаті чого буває, що одні й ті ж дисертаційні дослідження написані на одну і ту саму тему, таким чином з'являються десятки однакових праць. І навіть, якщо вони «безплагіатні», у них не продемонстровано значущої новизни, лише є деякі «нюанси» і «нюансики», які можуть розглядатися в рамках конференцій та круглих столів. Тому є пропозиція, щоб теми дисертаційних досліджень, затверджені вченими радами, погоджувалися Експертною радою відповідного Департаменту Міністерства освіти і науки України. У цьому випадку заощаджуватимуться кошти, зникне знушання над дисертантами зокрема і наукою взагалі.

Ще один напрям, до якого хотілося б звернутися, – це правова освіта населення. Цей напрям не залишає ні наукового обговорення, ні наукового вивчення, ні практичного опрацювання.

Правова освіта (під якою розуміють єдину державну систему усвідомлення ролі і значення права), на жаль, характеризується вкрай незадовільним станом, оскільки на сьогодні суспільству необхідний не правовий «мінімум», а правовий «максимум», не «азбука» права, а «енциклопедія» в праві. Правоосвітня робота може відігравати виняткове значення в контексті діяльності потужних наукових і навчальних центрів, зокрема: Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Національної академії правових наук України, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо, які повинні бути в авангарді здійснення відповідної правової освіти (процесу) щодо досягнення відповідного рівня правової освіченості (результату).

Декілька слів про інститут юридичної відповідальності держави перед особою і громадянським суспільством. Річ у тому, що існує низка наукових праць щодо відповідальності особи за увесь спектр правопорушень. Втім, навіть у монографічному контексті не постає питання про правомірну діяльність держави, а отже – її юридичну відповідальність у разі, якщо її діяльність виходить за межі правомірності. Більше того, можемо констатувати парадоксальний стан речей: наша держава є більш «відповідальною» перед іноземними громадянами, ніж перед своїми власними (наприклад, прорахунки за дії, які вчиняються на території держави і несуть збитки для інших держав. Йдеться про екологічні катастрофи та катаклізми). Втім, ми розуміємо, що сучасна держава – це «улаштовувач справ багатьох», «соціальний арбітр», який здійснює серйозну соціальну політику, а її діяльність базується на принципах верховенства права, взаємовідповідності влад, цілісного функціонування права і держави, ідеологічного несприйняття корупційних дій.

Щодо корупції хочемо зауважити, що вона як явище виникла дуже давно. Ще в XXIV ст. до н. е., коли Урукагіна (або Урунімгіна) розпочав боротьбу з цим явищем. Відтоді ліберали, шахраї, демократи, диктатори і реформатори намагалися їй запобігти. Втім, хочемо зазначити, що окрім усіх інших причин корупційна складова може бути подолана тільки внаслідок виховання людини з міцною громадянською позицією, яка здатна самостійно приймати рішення, розуміти їхнє значення і відповідати за свої дії. Лише за цих умов можна ставити питання про розробку дієвих способів і методів корегування корупційних проявів і ризиків.

У такий спосіб право як досконала теоретична конструкція повинна бути не менш досконалою (дієвою) у практичних відносинах.

Коло питань, які були розглянуті в цьому аспекті, безумовно, не вичерпують усіх вимог, які щоденно повинні висуватися і висуваються до сучасного права як регулятора суспільних відносин. Втім, їхнє наукове обговорення є певним кроком до практики їх реалізації в подальшому.

Використані джерела

1. *Оніщенко Н. М.* Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : моногр. / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2011. – 176 с.
2. *Законодавство: проблеми ефективності* / під ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Наукова думка, 1995. – 231 с.
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і доп.) / уклад. і голова ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
4. *Договір про функціонування Європейського Союзу. Конституційні акти Європейського Союзу* (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко ; за заг. ред. Г. Друзенка. – К. : К.І.С., 2010. – 536 с.
5. *Шемшученко Ю. С.* Передмова / Ю. С. Шемшученко // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 4–5.
6. *Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах* / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 216 с.
7. *Рабинович П.М.* Проблемы теории законности развитого социализма / П. М. Рабинович. – Львов : Изд-во Львовского ун-та, 1979. – 203 с.
8. *Лазарев В.В.* Эффективность правоприменительных актов / В. В. Лазарев. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1975. – 206 с.
9. *Керимов Д. А.* Философские проблемы права / Д. А. Керимов. – М. : Мысль, 1972. – 472 с.
10. *Явич Л. С.* Эффективность действия правовой нормы / Л. С. Явич // Советское государство и право. – 1979. – № 3. – С. 40–45.
11. *Сабо И.* Основы теории права / И. Сабо; пер. с венг. ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Прогресс, 1974. – 269 с.
12. *Шаргородский М. Д.* Наказание, его цели и эффективность / М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 160 с.
13. *Иллюстрированный энциклопедический словарь* Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. Современная версия. – М. : Эксмо, 2009. – 960 с.
14. *Даль В. И.* Толковый словарь русского языка. Современная версия / В. И. Даль. – М. : Эксмо, 2007. – 640 с.

Оніщенко Н. М. Сучасне право: вимоги громадянського суспільства, виклики часу, потреби людини

Стаття присвячена актуальним проблемам розгляду права як феномену соціальної дійсності у теоретичному та практичному аспектах. Окремі вектори демонструють висвітлення проблем юридичної науки, освіти тощо. Певний «зріз» проблематики стосується інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством й особою.

Ключові слова: сучасне право, громадянське суспільство, права людини, потреби людини, правова освіта, юридична наука.

Онищенко Н. Н. Современное право: требования гражданского общества, вызовы времени, потребности человека

Статья посвящена актуальным проблемам рассмотрения права как феномена социальной действительности в теоретическом и практическом аспектах. Отдельные векторы демонстрируют освещение проблем юридической науки, образования и тому подобное. Определенный «срез» проблематики посвященный институту юридической ответственности перед обществом и личностью.

Ключевые слова: современное право, гражданское общество, права человека, потребности человека, правовое образование, юридическая наука.

Onischenko N. Modern law: requirements of civil society, the challenges of time, human needs

The article is devoted to consideration of law as a phenomenon of social reality in theoretical and practical aspects. Individual vectors show the lighting problems of legal science, education and the like. A certain «slice» of perspective comes to the institution of legal liability of the state to civil society and the face.

Key words: modern law, civil society, human rights, human needs, legal education, legal.

УДК 340.1

*Наталія Миколаївна Пархоменко,
вчений секретар Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України*

ДЕСТРУКТИВНІ ЧИННИКИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Лейтмотивом виступів сучасного українського політикуму, а також наукових досліджень у соціально-гуманітарній сфері останніх часів є констатація кризових явищ у майже всіх сферах суспільних відносин. Правове регулювання не є винятком. При цьому, аналізуючи правову дійсність, більшість науковців намагається віднайти причини низької ефективності регулювання суспільних відносин та запропонувати можливі шляхи вирішення зазначених проблем, у тому числі і шляхом внесення змін і доповнень до чинного законодавства, поліпшення законодавчого процесу, врахування його детермінованості соціально-економічними умовами тощо. Інакше кажучи, вони, шукаючи можливості змінити ситуацію на краще, діють конструктивно.

Поряд із цим існує протилежний підхід у реагуванні на ситуацію – деструктивний, сутність якого полягає у пошуку засобів виправлення наслідків негативного становища або його окремих недоліків, що є, по суті, непродуктивним шляхом. Конструктивний підхід вимагає з'ясування насамперед причин, які призвели до неефективності або низької ефективності регулювання тих чи інших суспільних відносин, пошук рішення, розробка плану дій та їх реалізація.

У сучасній теорії права існує багато концептуальних підходів, присвячених пошуку чинників ефективного правового регулювання: інституційні, організаційні, нормативні. При цьому одні й ті ж чинники за різних умов можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на регулювання суспільних відносин. На нашу думку, однією з причин зазначеного є поступова зміна ціннісних вимірів суспільного життя, зниження моральності суспільства, рівня його загальної, у тому числі і правової, культури, поширення правового нігілізму як явища. Розширення меж та глибини правового регулювання зумовлене також поступовим і постійним розвитком різних комунікацій та звуженням приватного й особистого порівняно з публічним. Крім того, при формальному проголошенні і закріпленні верховенства права, людиноцентризму, забезпечення, захисту і гарантованості прав і свобод громадян, їхніх інтересів, суб'єкти правотворчості, формулюючи зміст правових актів, виходять із принципів політичної доцільності, а не об'єктивної потреби.

Як відомо, право набуває певної форми в результаті діяльності органів державної влади та об'єктивається у вигляді правових актів. Важливим у цьому аспекті видається визначення меж регулюючого впливу держави або меж її втручання у процес соціального регулювання. У демократичних суспільствах зазначені параметри визначаються у конституції та конституційних законах, які окреслюють коло суспільних відносин, які потребують правового впливу. Водночас на державу покладається обов'язок контролю за зазначеними процесами з огляду на об'єктивну потребу в регулюванні за допомогою права тих